

УДК 343.985

Крістіна Кравченко,
аспірант кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ З МЕТОЮ ТРУДОВОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню тактичних особливостей проведення обшуку під час розслідування торгівлі людьми, вчиненої з метою трудової експлуатації. Особливості проведення обшуку визначаються через такі категорії: предмети пошуку, місця знаходження речей та документів, особи, у яких вони перебувають. У статті визначено проблемні питання, які безпосередньо стосуються тактики проведення обшуку, зокрема особливості проведення обшуків у місцях, які не є володінням підозрюваних осіб, особливості проведення одночасного обшуку усіх підозрюваних осіб; запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: криміналістична тактика, обшук, розслідування, торгівля людьми, трудова експлуатація.

Постановка проблеми в загальному вигляді: Актуальність теми зумовлена тим, що Україна є країною походження, транзиту та призначення торгівлі чоловіками, жінками та дітьми. За даними дослідження, проведеного Міжнародною організацією з міграції, понад 160 000 українців постраждали від торгівлі людьми з 1991 року. Цей факт свідчить про те, що Україна є однією з основних країн походження постраждалих від сучасного рабства в Європі. А торгівля людиною з метою трудової експлуатації займає перше місце серед усіх інших форм даного злочину.

Низький рівень матеріального забезпечення населення, високий рівень безробіття, слабкі соціальні та економічні структури, які не можуть на належному рівні забезпечити населення, збройні конфлікти, девальвація гривні, зростання податків та зборів, а також низький рівень поінформованості населення та відсутність належної системи попередження потенційних потерпілих про можливість вчинення щодо них торгівлі людьми, зокрема торгівлі людьми з метою трудової експлуатації, сприяють тому, що значна кількість осіб потерпає від даного виду злочинів.

Особливої уваги заслуговує питання проведення обшуку під час розслідування торгівлі людьми з метою трудової експлуатації, оскільки зазначена слідча (розшукова) дія, проведена із суворим дотриманням процесуальної форми, передбаченої КПК України, надає змогу зібрати докази, які можуть бути визначальними як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням криміналістичної

характеристики злочину та її структурних елементів, зокрема особи злочинця, займалися такі вчені, як Т.В. Авер'янова, О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.О. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, В.Г. Гончаренко, М.М. Демідов, А.В. Дулов, Є.П. Іщенко, В.Ф. Єрмолович, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, М.Г. Коршик, В.Г. Лукашевич, Г.А. Матусовський, Г.І. Поврезнюк, М.В. Салтєвський, М.О. Селіванов, С.С. Степичев, В.В. Тіщенко, Є.Є. Центров, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші.

Дослідженням питань досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень щодо торгівлі людьми займалися такі вчені, як: С.Р. Абрамова, Н.М. Ахтирська, О.М. Бандурка, В.С. Батиргарєєва, П.В. Горбаченко, В.І. Борисов, Н.О. Гуторова, Т.А. Денисова, С.Ю. Журавльов, В.О. Іващенко, В.М. Куц, Л.Г. Ковальчук, В.Т. Маляренко, В.П. Огурецький, А.М. Орлеан, Т.А. Пазинич, В.М. Підгородинський, Н.В. Плахотнюк, В.В. Турок, О.О. Телічкін, О.А. Удалова, Т.М. Юденко та інші вчені. Проте тактичні особливості проведення обшуків під час розслідування торгівлі людьми з метою трудової експлуатації не були предметом спеціального наукового дослідження, а тому дана стаття є актуальною. Для належного науково-методичного забезпечення діяльності органів досудового розслідування щодо розслідування торгівлі людьми з метою трудової експлуатації необхідне проведення подальших наукових пошуків та продовження розробки відповідних рекомендацій.

Мета статті – дослідження тактичних особливостей проведення обшуків під час розслідування торгівлі людьми з метою трудової експлуатації, розкриття проблемних питань, які виникають у процесі розслідування, та визначення шляхів їх вирішення; виявлення недоліків правового регулювання, що потребують усунення, з метою внесення змін до чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до норм чинного КПК України обшук – слідча (розшукова) дія, яку проводять на підставі ухвали слідчого судді з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, що було здобуте внаслідок його вчинення, а також встановлення місцепозначення розшукуваних осіб (ч. ч. 1, 2 ст. 234 КПК України).[2]

Метою проведення обшуку під час розслідування торгівлі людьми, виходячи з визначення, є пошук, виявлення і вилучення предметів і документів, що мають доказове значення, а також виявлення та затримання співучасників торгівлі людьми.

Відповідно до статистичних даних у 67,3 % досліджених кримінальних провадженнях про торгівлю людьми на початковому етапі розслідування проводилися обшуки [3, с. 113].

Отже, ця слідча (розшукова) дія проводиться, як правило, після затримання і допиту підозрюваного із суворим додержанням процесуальної форми, передбаченої ст. 236, 237 КПК України. Особливий порядок проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії пов'язаний з тим, що, по суті, її проведення обмежує гарантовані Конституцією України та рядом міжнародних актів права людини у частині недоторканності особистого та сімейного життя, житла та кореспонденції. Зазначене право гарантується ст. 12 Загальної декларації прав людини, у якій зазначено, що «ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в його особисте та сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції» [1].

Крім того, аналогічні права проголошені й у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст. 17) та в Європейській конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (ст. 8).

Конституція України також гарантує недоторканність житла (ст. 30). Так, забороняється проникнення в житло чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду [1].

Варто зазначити, що особливості проведення обшуків під час розслідування торгівлі людьми з метою трудової експлуатації визначаються: а) предметами пошуку; б) місцем знаходження речей та документів; в) особою, у якої вони перебувають.

а) Предметами пошуку можуть бути: трудові договори (контракти) з потерпілими та іншими особами, боргові розписки, закордонні та громадянські паспорти потерпілих та інших осіб тощо, а також інші предмети, що можуть бути речовими доказами, це, зокрема, будь-які документи, пов'язані з процесом вербування, такі як: копії рекламних оголошень, ділові щоденники із записами про призначені зустрічі, листи до курсів іноземних мов, до візових відділів посольств тощо; готівка, кредитні картки, чекові книжки та інші документи, пов'язані з будь-якими фінансовими операціями, незалежно від того, наскільки незначними можуть бути ці операції; документи у будь-якій формі, пов'язані з виплатами, які роблять жертви торгівцям людьми, такі як журнали щоденних виплат, квитанції грошових переказів тощо; проїзні документи: квитки, квитанції, талони на посадку, багажні бирки тощо; документи у будь-якій формі, пов'язані з оформленням паспортів та віз, включаючи будь-які запрошення, трудові контракти, форми шлюбних агенцій тощо; будь-яке обладнання зв'язку та комп'ютерна техніка, а зокрема, номери телефонів чи інша контактна інформація співучасників та потерпілих, прізвиська співучасників та/або потерпілих, факти спілкування підозрюваних (обвинувачених) між собою тощо [4, с. 135]; будь-які інші речі, які вказують на витрати, що перевищують законні джерела прибутку, які належать підозрюваним, включаючи автомобілі, ювелірні вироби, техніку тощо.

б) Місце знаходження речей і документів – це, як правило, місце проживання та роботи підозрюваних осіб, проте необхідно враховувати, що за умови наявності інформації щодо знаходження об'єктів, що є доказами у кримінальному провадженні, в іншому місці або переховування співучасників злочину в певних місцях також можливе проведення обшуку. Як правило, це місця проживання родичів, близьких осіб підозрюваних у вчиненні торгівлі людьми. Місцем проведення обшуку може бути також орендоване житло, які іногородні або іноземні злочинці орендують у місцях вербування потерпілих.

Так, для прикладу варто зазначити, що поліцейськими Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, спільно зі слідчим управлінням ГУНП у місті Києві за сприянням Посольства США в

Україні установлено мешканців м. Києва, які налагодили схему виготовлення фіктивних документів для виїзду до Сполучених Штатів Америки, Канади, Великобританії та інших країн з метою отримання позитивного рішення щодо видачі робочих або туристичних віз. У межах кримінального провадження, відкритого за ознаками статті 190 КК України, установлено директора одного з приватних підприємств, який у столиці налагодив підробку паспортів громадян України для виїзду за кордон, за що отримував грошову винагороду від 350 до 1500 доларів США залежно від складності та кількості виготовлення підроблених документів. Як встановлено, громадяни України подавали закордонні паспорти з підробленими даними до посольств відповідних країн для отримання позитивного рішення щодо видачі віз.

07.02.2018 працівниками Департаменту проведено обшукові заходи, за результатами яких виявлено близько 200 анкет із додатками на отримання віз, вилучені «готові» паспорти з ознаками підробки, готівка, оригінали та копії довідок із банків та підприємств про працевлаштування, печатки різних ФЛП, які використовувалися для виготовлення підроблених довідок про доходи, підроблені штампи про перетин кордону, комп'ютерна оргтехніка та 160 флеш-носіїв, на яких зберігаються електронні варіанти підроблених документів [5].

в) Особи, в яких перебувають предмети пошуку. До них належать: підозрюваний, який приховує предмети та речові докази за місцем роботи або проживання; інші співучасники торгівлі людьми; родичі та близькі потерпілих осіб.

Окремої уваги заслуговує проблемне питання проведення обшуку в місцях, які не є житлом чи іншим володінням підозрюваних осіб. Це, зокрема, стосується тих випадків, коли для здійснення злочинної діяльності у формі вчинення торгівлі людьми з метою трудової експлуатації створюються юридичні особи – фірми, які займаються працевлаштуванням за кордоном, реєструються шлюбні агенції, туристичні фірми тощо, які на підставі легальної візи переправляють осіб за кордон, а далі передають потерпілих осіб третім особам з метою трудової експлуатації. Це питання є проблемним із двох позицій. По-перше, це те, що, на жаль, у чинній редакції ст. 96-3 КК України не передбачено застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб за ст. 149 КК України. По-друге, відповідно, прогалиною в чинному законодавстві є те, що всі слідчі (розшукові) дії, в тому числі й обшуки, проводяться щодо окремих фізичних осіб, які можуть бути залучені до діяльності зазна-

чених юридичних осіб, але не безпосередньо юридичних осіб. Тобто ситуація фактично ускладнюється необхідністю доведення причетності підозрюваних фізичних осіб до діяльності фірм, які створюються з метою вчинення торгівлі людьми, обґрунтування підстав проведення обшуку у їхніх приміщеннях тощо. Зазначені проблемні питання можна вирішити шляхом внесення змін до ст. 96-3 КК України і передбачити кримінальну відповідальність для юридичних осіб за вчинення торгівлі людьми.

Також необхідно враховувати, що досить часто трапляються випадки, коли обшуки поводяться у місцях, які знаходяться безпосередньо у володінні не підозрюваних осіб, а їхніх родичів, а також орендодавців або орендарів чи інших осіб, які можуть проживати в обшукуваному приміщенні. Це стосується також і проведення обшуків у значних за обсягом приміщеннях, у яких може працювати значна кількість осіб, які, по суті, не мають жодного стосунку до кримінального правопорушення, у зв'язку з яким проводиться слідча (розшукова) дія, і, відповідно, проведення обшуку може обмежити конституційні права зазначених вище осіб. Незважаючи на те, що такі особи не мають чітко визначеного процесуального статусу у конкретному кримінальному провадженні під час проведення слідчих (розшукових) дій, необхідно забезпечити таким особам надання правової допомоги відповідно до статті 59 Конституції України. Так, відмова слідчого, прокурора у допуску адвоката до участі в обшуку обмежує конституційне право особи на правову допомогу й у такий спосіб позбавляє її гарантій забезпечення іншого конституційного права – на недоторканність житла чи іншого володіння особи, оскільки найчастіше оцінити відповідність дій слідчого, прокурора, працівників оперативних підрозділів, що надають допомогу слідчому у проведенні цієї процесуальної дії, вимогам закону стосовно підстав та порядку проведення обшуку особа має можливість виключно за умови надання їй кваліфікованої правової допомоги [6, с. 144].

А тому слідчому необхідно доказувати обґрунтування доцільності проведення обшуку щодо зазначених осіб і дотримання безпосередньо під час його проведення гарантованих процесуальних прав особи.

Ще однією особливістю є те, що торгівля людьми, зокрема торгівля людьми з метою трудової експлуатації, як правило, вчиняється групами осіб, а тому надзвичайно важливо проводити одночасний обшук усіх підозрюваних осіб, який являє собою погоджене за часом проведення слідчо-оперативними групами,

що взаємодіють між собою, кількох обшуків у різних місцях або осіб, які здійснюються в межах одного кримінального провадження, з тією метою, щоб злочинці не могли попередити один одного про проведення обшуку і, як наслідок, знищити докази. У процесі підготовки до таких обшуків необхідно передбачити засоби зв'язку між учасниками, єдине керівництво і єдиний план його проведення, порядок обміну інформацією, а також і те, що ці обшуки повинні проводитися в той самий день і в той самий час. Проведення будь-якого обшуку пов'язане з тактичним ризиком, що являє собою ситуацію процесу розслідування, під час якої слідчий, прокурор або слідчий суддя допускали можливість настання негативних наслідків у результаті реалізації певного процесуального рішення [7, с. 156].

Так, під час проведення обшуку тактичний ризик знаходить своє виявлення й у виборі часу проведення обшуку. Передчасність обшуку призводить до того, що відсутні необхідні дані про предмети обшуку, місце майбутнього обшуку, особу, яку необхідно обшукати, вірогідні способи приховування. Зволікання з проведенням обшуку ставить під сумнів його несподіваність і може призвести до того, що розшукувані предмети будуть вилучені з місця майбутнього обшуку або знищені [8, с. 119].

Водночас, приймаючи рішення про проведення обшуку, потрібно враховувати, що на початковому етапі проведення розслідування можливі випадки, коли відсутня достатня кількість матеріалів, необхідних для обґрунтування підстав проведення обшуку. А тому, звертаючись до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку, слідчий, прокурор повинні бути впевнені, що зможуть обґрунтувати доцільність його проведення.

Необхідною умовою для якісного проведення обшуку є ретельна підготовка слідчим до його проведення, яка включає в себе:

а) попереднє зібрання та аналіз необхідної інформації, зокрема тієї, що характеризує особу, яку обшукують (професія та рід занять; навички, звички, нахили; спосіб життя, звичний розпорядок у родині; склад сім'ї, відносини в родині та із сусідами; наявність дачі, гаража, автомашини та їх місцезнаходження; зв'язки і знайомства тощо); місце обшуку (адреса будівлі, її планування; розміри і стан; можливість прихованого підходу; характер ділянки місцевості); шукані предмети і документи (найбільш типові місця їх приховування, можливі прийоми маскування тощо);

б) розробку тактичного плану (вибір часу проведення обшуку і способу проникнення в помешкання, що підлягає обшуку;

підбір учасників обшуку, розподіл між ними обов'язків та їх інструктаж; заходи безпеки; забезпечення охорони місця обшуку; підготовка транспортних засобів тощо);

в) забезпечення слідчо-оперативної групи, яка буде проводити обшук, необхідними технічними засобами (щупи, ультрафіолетові освітлювачі, валіза слідчого, засоби фото-, відеозйомки, засоби упакування вилучених предметів тощо).

Безпосередньо під час проведення обшуку доцільно здійснити загальну орієнтацію в приміщенні і визначити, який метод обшуку буде застосовуватися (вузловий (по конкретним вузлам – шафа, стіл); суцільний (декілька слідчих оглядають усе, не вибирають конкретно); секторний (кімната ділиться на частини). Безпосереднє проведення обшуку складається із двох стадій: оглядової (встановлюється, які саме приміщення слід обшукати в першу чергу, можливість приховання конкретного предмета в конкретних умовах тощо) та детальної (відбувається умовний поділ приміщення на ділянки і проводиться детальне обстеження).

Отже, під час проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії у розслідуванні торгівлі людьми з метою трудової експлуатації доцільно використовувати такі тактичні прийоми: аналіз обстановки місця обшуку; аналіз окремих ділянок місця обшуку з метою виявлення невідповідностей в окремих елементах обстановки, що можуть вказувати на обладнання в них тайників; використання можливостей типових аналогів, тобто типових випадків виявлення тих чи інших об'єктів у певних місцях (документи виявляють у книжках, музичних інструментах, предметах одягу тощо), тактичні прийоми, спрямовані на подолання відмови обшукваного від спілкування (наприклад, метод «словесної розвідки»), проведення тактичної операції «груповий обшук», тобто одночасне проведення серії обшуків за місцем проживання підозрюваного, у гаражах, на дачах, у підсобних приміщеннях, складах та офісах.

Висновки

На підставі вищевикладеного варто зазначити, що велике значення для ефективності проведення розслідування у разі виявлення фактів вчинення торгівлі людьми, зокрема торгівлі людьми з метою трудової експлуатації, має ретельна підготовка до проведення такої слідчої (розшукової) дії, як обшук, оскільки саме з його допомогою забезпечується виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення торгівлі людьми з метою трудової експлуатації, які на початковому етапі розслідування не мож-

на здобути за допомогою проведення інших процесуальних дій.

Ефективність проведення обшуку прямо залежить від застосування відповідних тактичних прийомів, вибір яких залежить від багатьох чинників, які створюють відповідну ситуацію обшуку, а саме: мети слідчої (розшукової) дії, властивостей об'єкта пошуку, ситуації обшуку, позиції особи, в якій проводиться обшук, тощо.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Редакція від 30.09.2016. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>. (дата звернення: 14.11.2018).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення: 15.01.2019).

Статья посвящена исследованию тактических особенностей проведения обыска при расследовании торговли людьми, совершенной с целью трудовой эксплуатации. Особенности проведения обыска определяются через следующие категории: предметы поиска, места нахождения вещей и документов, лица, у которых они находятся. В статье определены проблемные вопросы, которые непосредственно касаются тактики проведения обыска, в частности особенности проведения обысков в местах, которые не являются владением подозреваемых, особенности проведения одновременного обыска всех подозреваемых лиц.

Ключевые слова: криминалистическая тактика, обыск, расследование, торговля людьми, трудовая эксплуатация.

The article is devoted to the study of tactical features of the search in the investigation of trafficking in human beings committed for the purpose of labor exploitation. The features of the search are determined by the following categories: the objects of search, the location of things and documents, the persons they are in. The article identifies problem issues that are directly related to the tactics of conducting the search, in particular, the peculiarities of conducting searches in places that are not owned by suspected persons, peculiarities of simultaneous search of all suspected persons, ways of their solution are offered.

Key words: tactics, search, investigation, human trafficking, labor exploitation.